

BURSA'DA OSMANLILARIN İLK TIP KURULUŞU*

GÖNÜL CANTAY**

Osmanlıların Beylik döneminde ilk önemli yapı topluluklarını Bursa'da meydana getirdiklerini biliyoruz. "Külliye" adıyla tanınan bu yapı toplulukları 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehrin gelişmesinde etkili oldular.

Yıldırım Külliyesi, bu kuruluşlar içinde fonksiyonel yapıların sayısal çokluğu gibi, fonksiyonel çeşitliliği yönünden de önemli olmaktadır.

Yıldırım Külliyesinde, Külliye'yi meydana getiren dinî, eğitsel ve sosyal içerikli yapılar, ayrı ayrı önemlerini yüzyıllar boyunca, koruyarak, sürdürmüşlerdir.

Bu külliye'de önemli fonksiyonel yapılar ise darüşşifa ve medreseler olmuştur.

Darüşşifa yapısı tıp uygulama alanı ve hastaya hizmet sunan bir birim olarak yer alırken, iki medrese yapısı da, biri dinî eğitim, diğeri tıp eğitimi veren ve bu durumları ile Türk eğitim tarihinde tıp eğitimi yönünden önemli olan yapılardır.

Bildiride, külliye'nin günümüze ulaşmayan bu iki fonksiyonel yapısı kaynaklara ve mevcut belgelere dayanılarak tanıtılırken, günümüzde eski eserlerin korunması yerine tahribinin kolayca gerçekleştirildiği de vurgulanacaktır.

Osmanlıların Bursa'yı 1326 yılında fethederek, başkent yapmalarından sonra, hızlı bir imar faaliyetinin başladığını görmekteyiz.

Bu yapı faaliyeti 1340 yılı dolaylarına tarihlenen Sultan Orhan Külliyesi'nin kurulmasıyla başlamıştır. Sultan Orhan Külliyesi Bursa şehrinin Bizans dönemindeki sur içi şehir anlayışından çıkarak doğu yönünde şehrin gelişmesinde etkili olan bir külliye olmuştur. Bunun gibi iki önemli külliye de gene Bursa'nın doğu ve batı yönündeki gelişmelerini belirle-

* "Bursa Tıp Tarihi Günleri Sempozyumu"nda, (14-15 Mayıs 1992, Bursa) bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul.

miştir. Bunlardan Murat Hüdavendigâr tarafından yaptırılan iki katlı tabhaneli cami ve medresesiyle bir monoblok oluşturan külliye'nin ana yapısı ile diğer fonksiyonel birimlerinden (türbe, imâret, gir-çık hamamı gibi) meydana gelen Hüdavendigâr Külliyesi (1365-1385?) şehrin batı sınırını belirlerken, (Çekirge'de), şehrin doğu sınırını da 1395'lerde inşa edilen Yıldırım Bayezid'in kendi adına inşa ettirdiği fonksiyonel yapılardan oluşan külliye tayin etmiştir.¹

İşte Yıldırım Külliyesi, Bursa'nın doğusunda çok sarp bir yerde inşa edilmiştir. Topografik koşulların birinci derecede etkin olduğu bu külliye kuruluşunda en yüksek düzlükte tabhaneli cami, (I. plân şemasında), onun önünde, 8 metreye ulaşan aşağı bir kotta medrese ile medrese önündeki düzlükte türbe, bu yapıların doğusunda, caminin ise kuzey-doğusunda kasır(saray) ile imaret yapısı inşa edilmişti. Bu yapılar dışında tabhaneli caminin güneybatısında hamam, güney-doğusunda darüşşifa (250 m. kadar uzakta) yapısı uzanmaktaydı.

Külliye ile ilgili iki orijinal kaynak bulunmaktadır. Biri türbede yer alan kitâbe (ki, H. 809/M. 1406 gibi geç bir tarihi ve "Hüseyin oğlu Ali'nin imareti tamamladığını yazıyor), diğeri ise vaktiyle Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan vakfiye oluyor. Ramazan 802/Mart 1400 tarihinde düzenlendiği anlaşılıyor.² Külliye'nin fonksiyonel yapılarının tamir, bakım ve onarımı ile ilgili çeşitli belgeler ile ayrıca bu yapıların personeli ile ilgili belgeler bulunmaktadır.

Başta vakfiye olmak üzere bütün bu kaynaklar, külliye'de iki medresenin varlığına işaret etmektedir. Bu medreselerden biri, dinî eğitimin yapıldığı ve bugün mevcut olan medrese, diğeri ise vakfiyede kaydı olup, Yıldırım'ın felâketiyle yapılmadığı düşünülen³ veya iki adet medreseden

¹ Sultan Orhan'a ait belgelerden biri de *istibdalnâme*'dir. Bu kaynak Molla Fenarî tarafından, Yıldırım Bayezid'in izni ile tenfiz edilmiş, Cemâziyü'l-âhir 761/Mart 1360 tarihinde (4 sahife) halinde, 16x25.5 cm. ölçüsünde. Yıldırım Külliyesi'nin bulunduğu alanın eskiden *Şûsterî Bağçesi* adıyla Orhan Gâzi'nin vakfı olduğunu belirten bu kaynak H. 896/M. 1491 tarihinde Türkçeye çevrilerek imzaları da kopya edilmiştir. (E.H.A.; *a.g.e.*, cilt 1, s. 65.) ve, Belîğ Efendi (Bursavî); *Güldeste-i Riyâz-ı 'İrfan*, Bursa, 1287'de "şehrin fenâ bulduğu = bittiği" yerde H. 797/M. 1394-5 senesinde itmam eyledikleri camilerden altı sene mürûrunda zuhûra gelmiştir", diye yazarak, caminin bitirildiği yılı 1395 olarak, bildirir.

² Bu vakfiyenin bir suretinin Bursa Evkaf Müdürlüğü'nde olduğu ve 1957 Çarşı yangınında yandığı, başka suretlerinin Eski vakıf defterlerinde bulunduğu bilinmektedir. Geniş bilgi için bkz., Sedat Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri (Bursa'da Murad I. ve Bâyezid I. Binaları)*, İstanbul 1952; A. Gabriel, *Une Capitale Turque Brousse*, Paris 1958, cilt 1. ile E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 630-805 (1230-1402)*, İstanbul 1966; Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

³ E. H. Ayverdi, *a.g.e.*, İstanbul 1966, s. 447'deki görüşü.

birinin mevcut, diğerinin mahvolduğunu, toprak üstü mevkiini tayin etmenin de mümkün olmadığını belirtmekle yetiniliyor.⁴

Gene vakfiyede Medreseteyn (مدرستين) (iki medrese) ibaresi gibi iki müderrisin herbirinin günde 15 dirhem nakid, senede 50 müd buğday ile 30 müd arpa; her mu'ide 6 dirhem nakid, 36 müd buğday verileceği ve mu'idlerin medreselerde imamlık yapacakları belirlenmektedir (Pl. 1, 2, 3).

Bu noktada külliye bizim için önemli olmaktadır. Kaynaklarda adı geçen medreseye ait kalıntılar 1966 yıllarında henüz yer yer tonoz seviyesine kadar mevcut bulunmaktaydı. Ekilip-biçilen bir sebze bahçesinin alanı içinde kalmış olan bu kalıntıları o yıllarda bir yüzey araştırması ve kazılarla ortaya çıkarmak, en azından özelliklerini yansıtan plânı, dolayısıyla mekânları belirlemek mümkün olabilirdi.

Medrese kalıntıları genel konturları ile büyük bir alanda S. Çetintaş'ın vaziyet plânında gösterildiği gibi külliyenin batısında ve diğer fonksiyonel yapıların kotundan daha aşağıda düzlükte yaygın bir plân şemasına sahip olduğu söylenebilir.

Yapı malzemesi ve tekniği yönünden külliyenin günümüze gelebilen diğer medresesi ile benzer özellikler görülür. 3 sıra kesme taş ve derz-tuğla hatıl sıraları bu yapının kalıntılarında da aynen görülmektedir. Aynı zamanda kalıntılar erken dönem Osmanlı Mimarisi'nin özelliklerini tamamen yansıtmaktadır (Pl. 1; R. 1,2,3,4).

Külliyenin önemi yakın tarihlere kadar mevcut olan darüşşifa yapıyla birlikte bir ikinci medresenin varlığı sözkonusu olduğunda bizim için daha da artmaktadır.

Anadolu Türk Mimarisi içinde ayrı bir yeri ve önemi olan darüşşifa yapılarının, Anadolu'daki en erken tarihli örneği olup, zamanı için site-üniversiter, nitelikli olanı Kayseri, Gıyâseddin Keyhüsrev Tıp Medresesi ile Gevher Nesibe Darüşşifası (1205-6)dır. Bunu takiben darüşşifa yapıları Sivas'ta, Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1217), Divriği, Turan Melik (1228), Çankırı, Ferruh Bey Darüşşifası (1235), Konya, Akşehir, Aksaray, Kastamonu, Pervaneoğlu Ali (1272) gibi hem tıp eğitiminin hem de hasta bakımının gerçekleştirildiği kuruluşlar olarak yapılmış ve asırlarca işlevini yerine getirmiştir.

⁴ S. Çetintaş, *a.g.e.*, cilt 2, s. 22, İstanbul 1952.

S. Çetintaş, *a.g.e.*, cilt 2, s. 22'de külliyeeye ait diğer yapının kervansaray (hayvan ahırlarının) olduğunu belirtip vakfiyeyi H. 802/1399-1400 tarihiyle vermektedir.

Kayseri'deki gibi sadece tıp eğitimi ve hizmetine tahsis edilen bir kompleks kuruluş, Tokat'taki Pervane Muineddin Süleyman'ın inşa ettirdiği ancak Van Aladağı'nda öldürülmesi nedeniyle kitabesinin konulamadığı 1275 lere tarihlenen Gökmedrese olmaktadır.⁵ Bu da çağ için site-üniversiter bir kuruluştur. Anadolu Beylikleri döneminde sağlık yapılarının mevcutları işlevlerini sürdürmüş, yenileri de bunlara (Amasya'da olduğu gibi, Anber bin Abdullah Darüşşifası, (1308)) katılmıştır.

İşte Osmanlı Beyliği Bursa'yı fethetmekle, Beylik statüsünden çıkma yolunda da ilk ve hızlı adımını atmıştır. Gerçekten son derece hızlı bir yapılaşma ve bu arada Trakya'daki toprakların ve şehirlerin zaptı, Osmanlılar için dinî eğitim yanında pozitif bilime dayalı eğitimi ve gerçekleştirildiği yapıların inşasını da kaçınılmaz kılmıştır.

Osmanlılar için 15. yüzyıl hem bilimsel hem de ekonomik yönden 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun bir hazırlayıcısı olmuştur.

Dolayısıyla 14. yüzyıl sonlarında site-üniversiter nitelikli bir kuruluş kaçınılmaz olmuş ve Yıldırım Bayezid Külliyesi içinde yer alan darüşşifa ile iki medreseden biri tıp⁶ medresesi olarak fonksiyonlandırılmış olmalıdır.

Topografyanın elverdiği koşullara tamamen uyularak inşa edilen Yıldırım Külliyesi'nde en yüksek düzlükte tabhaneli cami, önünde medrese, türbe, kasır ile imâret bir ölçüde birbirine yakın, ancak farklı kotlarda inşa edilirken, hamam yapı geleneğine uyularak bu fonksiyonel yapı topluluğundan ayrı, güney-batıda inşa edilmiştir (Pl. 1).

Gene güney-doğuda dört köşesi farklı kotta tamamen zemin yüzeyine uydurulmuş darüşşifa ile batıdaki harap yapı kalıntısı benzer yüksekliklerde ancak doğudaki düzlüğe inşa edildiği anlaşılmaktadır. Darüşşifa yapısı gibi bu yapı kalıntısı da yaklaşık 200 m. uzaklıkta inşa edildiği düşünülen ve kayıtlarda adı geçen medrese olmalıdır.

Böyle aynı külliye de birden fazla medrese örnekleri, daha önceki örnekler de düşünülerek bize külliye de bir tıp medresesinin varlığını göstermektedir. Bu medrese yapısı kalıntıları, külliyenin batısında yer alan

⁵ Cantay (Güreşsever), Gönül, "Tokat'ta Tıp Medresesi ve Şifâhânesi", (TUBİTAK) *Bilim ve Teknik*, sayı 152, Ankara 1980, s. 7-11.

⁶ E. H. Ayverdi, *a.g.e.*, cilt 1., s. 419, not 6'da Şemsüddin Ulusoy, *Medâr-i Şems (Bursa Camileri)*, yazma, 198. sıradan "Yıldırım Medreselerinin Bursa'da Reîsü'l-Ulemâ ve baş-müderris olduklarını ilâve etmektedir" diyerek, Ulu Cami imamının Yıldırım Medresesine müderris olunca H. 1313/M. 1897-98 senesinde aynı keşif içinde caminin ikinci minaresini inşa etmeye kalkıştığını da bir olay olarak nakleder.

cümle kapısı, sokak ile Bakanoğlu sokağı arasında, bugünkü çarpık yapılaşmanın arasında halâ durmaktadır.

İşte Yıldırım Külliyesi'nde Vakfiyede belirtilen iki müderristen biri bu tıp medresesine diğeri ise dinî eğitim yapan medreseye atanmış olmalıdır.

E.H. Ayverdi, c. I., s. 447'de: Vakfiyede mevcut açıklayıcı bilgileri verdikten sonra şu kesin ifadeleri kullanmaktadır.

“— Vakfiyede iki medrese yazılıdır ama kalıntısı yoktur.

— Darüşşifa ise bir fikir verebilecek durumdadır.

— Hiç bir vesikada ikinci bir medrese ve müderrisi için kayıda rastlanmıyor.

— Tayinler hep tek müderris için olmuştur.

— Yıldırım müderrisine verilen “Reîsu'l-Müderrisîn unvanı bir kişi için tahsis olunmuştur” gibi.

Ancak hemen devamında;

“— 16. asırdan hemen sonra ikinci medrese ve müderristen bahis yoktur. İkinci medrese vakfiyede derpiş edilmiş, inşâ sonraya bırakılmış, Yıldırım'ın anî felâketiyle de yapılmamıştır” denilmektedir.

Bu satırlar dikkatle okunduğunda tenakuzlu (zıt düşünceler) bir ifadenin varlığı kolayca anlaşılır.

Yıldırım Külliyesi Vakfiyesi 1400 yılında hazırlandığına göre, yönetmelik niteliğindeki bu belgenin yapıların tümünün yapılmasından sonra hazırlanmış olduğu kesindir.

Gene son cümlede “16. asırdan hemen sonra ikinci medrese ve müderristen bahis yoktur” ifadesi de medresenin 15. yüzyıl başından beri yapıp iki asır kadar varlığını sürdürdüğü düşüncesinin, kabulünü göstermektedir. Kaldı ki, S. Çetintaş'ın çizdiği vaziyet plânında batı yönünde yer alan yapı kalıntısı yaklaşık darüşşifa büyüklüğünde bir medrese yapısı olduğunu da açıklar niteliktedir ki, bu kalıntıları 1966 yılında yaptığımız bir çalışma sırasında tesbit etmiştik (R. 1, 2, 3, 4).

Külliye yeralan darüşşifa⁷ yapısı ise (30 x 50) m. ölçüsünde olup, yaygın bir alanda ve külliye mevcut medrese yapısının plân şemasından farklı bir plân şemasıyla yorumlanmıştır (Pl. 4; R. 5-13).

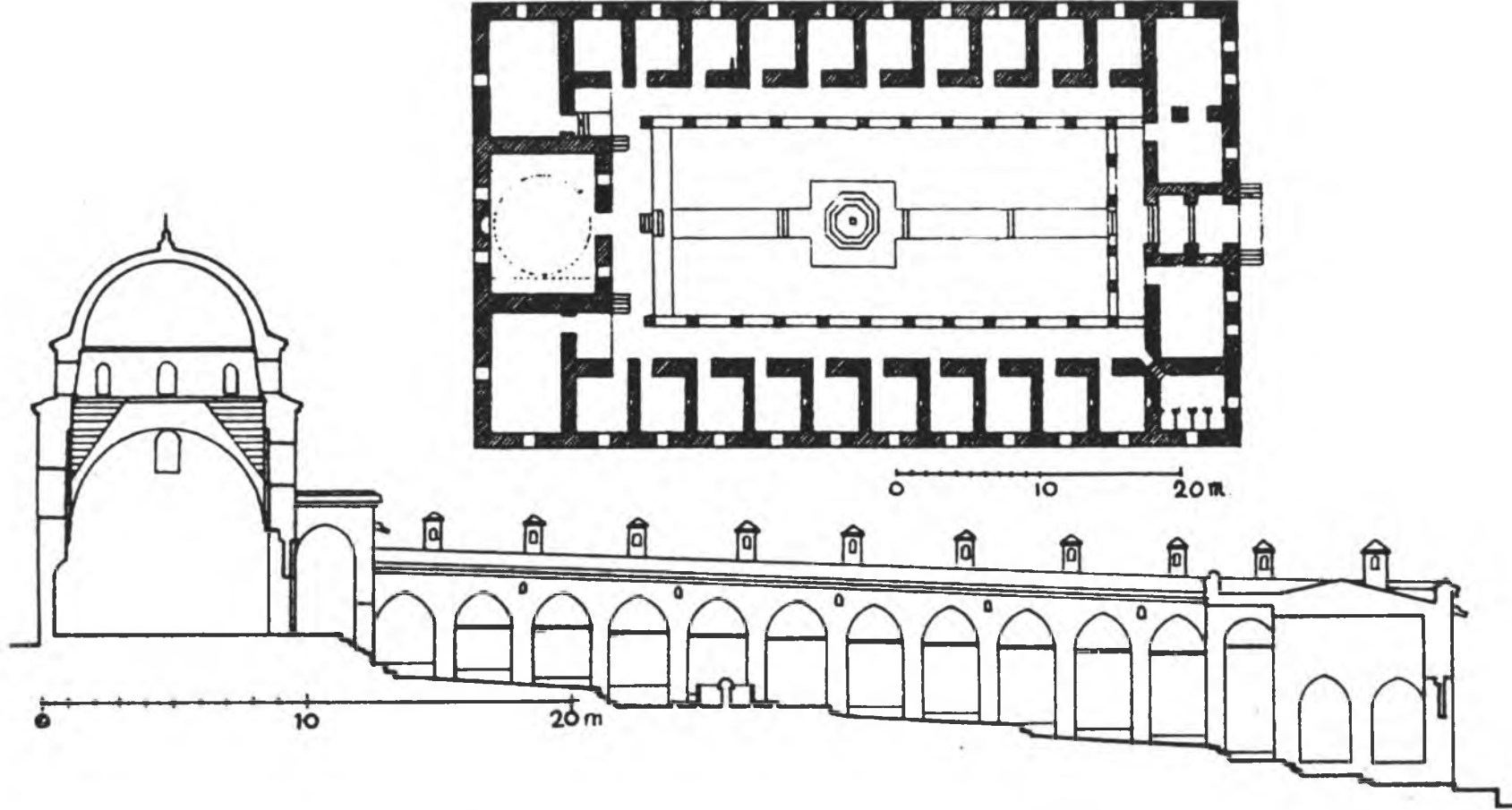
⁷ Darüşşifa ile ilgili tanıtıcı ve değerlendirici bilgiler, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992 künyeli kitabımda geniş olarak yer aldığından burada tekrarlamıyorum.

Bugün isabetli bir kararla restore edilip fonksiyonlandırılmasının düşünülmesi sevindiricidir.

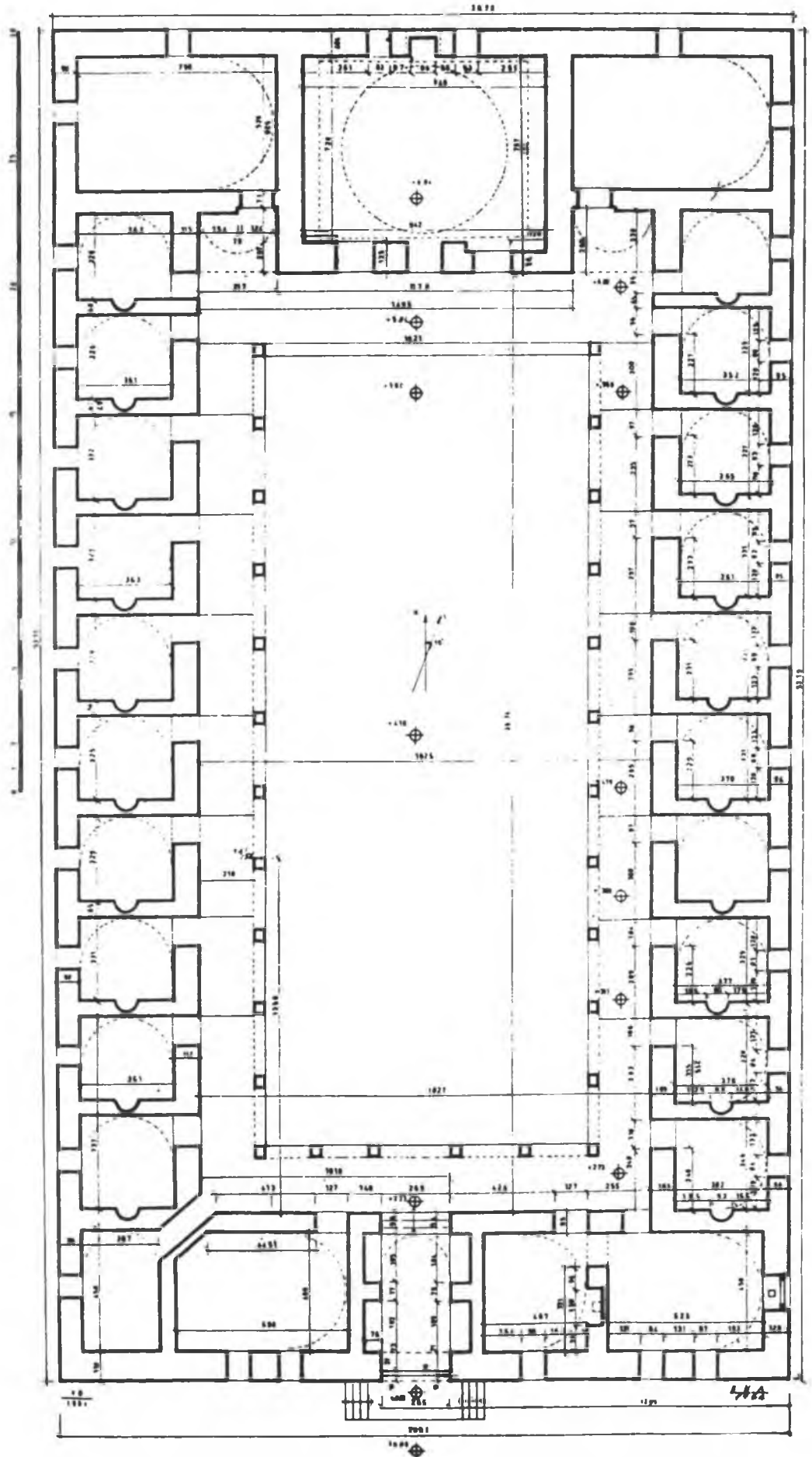
Sonuç olarak Erken Osmanlı döneminin site-üniversiter nitelikli eğitim anlayışına sahip olduğu, bu nedenle Yıldırım Külliyesi içinde, eğitim yapılarına yer verildiği ve Osmanlı dönemi tıp eğitiminin bu tıp medresesi ve darüşşifasında teorik ve pratik olarak sürdürüldüğü söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA

- AYVERDİ, E. Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 630-805 (1230-1402)*, İstanbul 1966.
- BAYKAL, Kazım, *Bursa Anıtları*, Bursa 1950.
- CANTAY, Gönül, "Tokat'ta Tıp Medresesi ve Şifahanesi", (TÜBİTAK) *Bilim ve Teknik*, sayı 152, Ankara 1980.
- CANTAY, Gönül, "Tarihî Süre İçinde Sağlık Kuruluşlarının Gelişmesi" (Plan developments of medical establishments throughout history), *I. Uluslararası Türk İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, (14-18 Eylül 1981)*, *Bildiriler*, cilt 2, İstanbul 1981.
- CANTAY, Gönül, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- CANTAY (Güreşsever), G.-ŞEHİSUAROĞLU, B.N. - DEMİRHAN, A. *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984.
- ÇETİNTAŞ, Sedat, *Türk Mimari Anıtları. Osmanlı Devri, Bursa'da Murad I. ve Bayezid I. Binaları*, cilt 2, İstanbul 1952.
- GABRIEL, Albert, *Une Capitale Turque, Broussa*, Paris 1958.

Pl. 3. Bursa, Yıldırım Külliyesi vaziyet plânı ve Darüşşifa plânı (A. Gabriel'den).

Pl. 4. Bursa, Yıldırım Külliyesi Darüşşifa plânı (E.H. Ayverdi'den).

Resim 1 — Yıldırım Külliyesi tıp medresesi kalıntıları.

Resim 2 — Yıldırım Külliyesi tıp medresesi cephe duvarı kalıntıları.

Resim 3 — Yıldırım Külliyesi tıp medresesi sağ kanadın kalıntıları.

Resim 4 — Yıldırım Külliyesi tıp medresesi sağ kanat kalıntılarının genel görünüşü.

**Resim 13 — Yıldırım Külliyesi darüşşifada giriş detayı.
(Resimler Gönül Cantay Arşivindedir).**

1000000000